

Микола ЛИТВИН

ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН І УПА

Проаналізовано соціально-економічну політику Проводу ОУН і командування УПА в роки Другої світової війни. Висвітлено адміністративну й господарську діяльність командування УПА на Волині. Особливу увагу приділено фінансово-господарській діяльності українського підпілля у повоєнний період.

Ключові слова: Організація українських націоналістів, Українська повстанська армія, бофони, господарська референтура.

Аналізуючи історіографію Української повстанської армії¹, відзначимо, що бракує комплексних досліджень її державотворчої, особливо фінансово-господарської діяльності, яка займала помітне місце у комплексі заходів командування УПА на контрольованих територіях з метою забезпечення повстанських частин та створення необхідних умов для життя українського населення. Пропонована стаття доповнить, на нашу думку, працю Г. Стародубець “Генеза українського повстанського запілля”², яка відтворює малодосліджену сторінку літопису національно-визвольних змагань на західноукраїнських землях у 1943–1953 роках.

В історії українського національно-визвольного руху на окупованих німцями землях Західної України визначальним став 1943 рік, коли активно діяли збройні формування Т. Бульби-Боровця, загони ОУН-мельниківців, швидкими темпами розвивалися військові відділи ОУН бандерівського крила. Третя конференція ОУН(б), що відбулася 17–23 лютого 1943 р., прийняла рішення: опираючись лише на власні сили, боротися з німецькими і більшовицькими окупантами за створення незалежної Української держави. Для реалізації постанови на Волині розгорнуто формування Української повстанської армії, головним командиром якої призначено Дмитра Клячківського (“Клима Савура”)³.

¹ Див.: Демидов С. Історіографія історії Української повстанської армії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”. – Львів, 2004. – 17 с.; Ленартович О. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України”. – Чернівці, 2012. – 30 с.; Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси / [відп. ред. С. Кульницький]. – К.: Наукова думка, 2005. – 496 с.; Патриляк І. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І. Патриляк, Н. Боровик. – Київ, 2010. – 590 с.; Мотука Г. *Ukrainska partyzanka. 1942–1960* / Г. Мотука. – Warszawa, 2006. – 719 s.

² Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля / Г. Стародубець. – Тернопіль, 2008. – 464 с.

³ Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50 років ХХ століття / Ю. Киричук. – Львів, 2000. – С. 56–57.

У серпні 1943 р. командуванню УПА вдалося об'єднати збройні сили А. Мельника і Т. Бульби-Боровця. Так на Волині–Поліссі було створено дисципліновану військову силу, що з погляду історичної перспективи стало великим досягненням визвольного руху. Водночас Третій надзвичайний великий збір ОУН(б) 21–25 серпня 1943 р. на Тернопільщині за участю військово-політичних керівників Р. Шухевича, М. Лебеда, В. Кука, Р. Волошина, В. Сидора та інших, враховуючи масштаби повстанського руху та нові реалії, вніс суттєві зміни до програми організації. Збір підтвердив головне завдання ОУН-УПА – створення незалежної держави на засадах демократії та соціальної справедливості: скасування будь-якої експлуатації, націоналізація важкої промисловості й транспорту, право на 8-годинний робочий день, приватна власність, знищення колгоспної системи, власність селян на землю. Гарантувалися безплатна освіта, медична допомога, свобода слова, віросповідання, рівність у правах всіх громадян України та ін.⁴ Практично на цих принципах ґрунтувалася державотворча діяльність ОУН-УПА, зокрема будівництво суспільно-політичного й господарського життя на звільнених землях Волині.

У статті “До генези Української Головної Визвольної Ради” Головний командир УПА Р. Шухевич відзначав, що вже 1943 р. “під виключним контролем УПА опинилися значні території Волині та Полісся. УПА вже не могла обмежуватися тільки до бойових дій, але мусила також зайнятися упорядкуванням територій і організуванням на них влади. Негайного втручання й організації вимагали адміністрація терену, шкільництво, земельна справа, господарське життя в цілому. Всі ці справи Командування УПА упорядкувало відповідними наказами”⁵. Територія, яку контролювала УПА у 1943 р., сягала рівня середньої європейської держави, а чисельність особового складу армії, за свідченням начальника Генерального штабу М. Омелюсіка, перевищила 20 тис. вояків⁶.

Важливими віхами державотворчого процесу стали накази командування УПА від 15 серпня і 1 вересня 1943 р. Насамперед Головна Команда УПА проголосила себе “найвищою і одиноко-суверенною владою” на звільнених від німецьких окупантів та радянських партизанів землях України. Була скасована колгоспна система і проголошена приватна селянська власність на землю. Селяни мали змогу створювати кооперативи. Утворені сільські управи та земельні комісії, які були зобов’язані розподілити землі колгоспів, радгоспів та землю польських колоністів передусім між безземельними та малоземельними селянами. Вимагали, щоб усі землі були оброблені та засіяні. Ліси і води оголошені спільною власністю сільських громад. Лісами опікувалася Дирекція лісів УПА⁷.

Розпорядженням від 1 вересня 1943 р. на звільнених землях впроваджено цивільну адміністрацію. Територію поділено на області, округи, райони, міста і села. Представницькими органами влади стали сільські, районні, окружні й обласні ради,

⁴ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. – [Б. м.], 1955. – С. 108–112.

⁵ Шухевич Р. До генези Української Головної Визвольної Ради // Українська Головна Визвольна Рада. Збірник документів за 1944–1950 рр. – Б/м, 1956. – С. 154–155.

⁶ Омелюсік М. УПА на Волині в 1943 р. // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1989. – Т. 1: Волинь і Полісся. Німецька окупація / [відп. ред. Є. Штендера]. – С. 19–44.

⁷ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ). – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 48. – Арк. 1.

а виконавчими – відповідні управи. Ради обирали таємним загальним голосуванням (громадяни від 18 років), а управи були сформовані радами. Цим органам надано широкі права і компетенції у сферах адміністративного, соціально-економічного, культурно-освітнього життя⁸. У спеціальній інструкції щодо порядку виборів до районних рад, виданих, зокрема, 10 жовтня 1943 р. командантом військової округи “Турів” Я. Кармалюком визначалося, що вона обирається терміном на 5 років, при нормі один представник від 200 громадян-виборців. Рада була зобов’язана “керувати через вибрану управу цілою господаркою і майном району”, ухвалювати бюджет, організовувати і утримувати лікарні, амбулаторії, школи, бібліотеки, приютки для сиріт і немічництво, рільництво, торгівлю, ремісництво та ін.⁹

У жовтні 1943 р. розповсюджено інструкцію командування УПА про організацію влади в селах і районах звільнених територій, яка визначала обов’язки керівників. Зокрема голова управи району повинен був організувати на теренах свого району діяльність молочарень, млинів, миловарень, шкіл, лікарень, кооперації, а також забезпечити охорону лісів, торфовиськ, цілеспрямоване використання землі, функціонування транспорту і зв’язку. Окремим пунктом визначено фінансову діяльність. Передусім вимагали взяти на облік і централізувати фінанси громад, установ, промислових і сільськогосподарських підприємств і торгівлі¹⁰.

На початку 1944 р. Волинь була основною базою УПА, більшість її території перетворилася у вільний партизанський край. Відомий дослідник визвольного руху Ю. Киричук відзначав, що в ті часи всюди у містечках та селах можна було побачити арки з жовто-блакитними прапорами, транспаранти з гаслами: “Хай живе УПА!”, “Смерть Гітлеру і Сталіну!”, “Москва і Берлін – однакові вороги українського народу” та ін. Священики відправляли Служби Божі на честь Української держави. Працювали українські адміністративні органи, причому старост здебільшого обирали з бідняків. Розвивалося шкільництво, торгівля, діяли підприємства з виготовлення тютюну, сірників, мила та продовольчих товарів: хліба, макаронів, ячмінної кави та кондитерських виробів¹¹. Налагоджувалися робота свинарень, м’ясарень, слюсарень, шпиталів і лазень (“парних умивалень”), для яких регулярно заготовлювали дрова¹².

Господарські та політвиховні структури УПА чимало уваги приділяли впорядкуванню повстанських могил. Наприклад, в одному з наказів командира з’єднання (кінець 1944 р.) підкреслено: “Відновити всі стрілецькі могили і їх упорядкувати: а) прикрашувати їх вінцями, квітами; б) зробити написи: хто спочиває, коли і де впав, як прислужився Батьківщині; в) могили виложити дерниною, вирізати стежинки, обвести...”¹³.

⁸ ЦДАВОВУ. – Ф. 3933. – Оп. 1. – Спр. 48. – Арк. 15.

⁹ Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 353. – Арк. 129.

¹⁰ Там само. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 364. – Арк. 19.

¹¹ Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50 років ХХ століття. – Львів, 2000. – С. 87.

¹² Літопис УПА. Нова серія. – К.; Торонто, 2010. – Т. 14: УПА і запілля на ПЗУЗ 1943–1945. Нові документи / [упор. В. Ковальчук, І. Марчук]. – С. 84, 101, 114, 129, 134, 135, 160.

¹³ Там само. – С. 348.

Командування УПА та його структур (округів, бойових груп) взяло на себе безпосереднє керівництво господарським життям та фінансовою діяльністю на звільнених землях. Ці функції виконували заплілля УПА на чолі з талановитим організатором Ростиславом Волошиним, господарчий відділ армії (Р. Петренко – “Омелько” і А. Мороз – “Зубатий”), інтендантські референтури військових округ. Видана командуванням УПА інструкція про організацію господарського апарату та методів його діяльності вимагала від усіх структур глибоко вивчати економіку районів, господарський стан кожного села, брати на облік усі промислові та сільськогосподарські об’єкти, посівні площі, худобу, коней тощо. Господарські структури УПА були зобов’язані забезпечити повстанські формування усім необхідним для життя, передусім одягом, взуттям і харчами. Інструкція ще у травні 1943 р. визначила головні напрямки вирішення фінансової проблеми. Усі господарські та торговельні операції треба було фіксувати у касових книгах і відзначати окремим пунктом у регулярних службових звітах¹⁴.

Наприклад, у “Матеріяловому звіті” відділу “Свірка” загону ім. Остапа (група УПА “Заграва”) від 5 грудня 1943 р. зазначено, що за листопад 139 стрільців спожили 2937 кг хліба, 306 кг м’яса, 986 кг сухарів, 45 кг круп, 10 кг масла, 11 кг сиру, 800 кг картоплі, 32 кг капусти, 41 кг солі, 32 кг смальцю, 32 кг цибулі, 248 кг гороху і квасолі, 110 літрів молока, 30 кг ковбаси, використали 24 кг мила і 7 коробок сірників; для 31 коня відділу виділено 2971 кг вівса, 17 копиць сіна¹⁵.

Детально облікували й непродовольчі товари. Зокрема у “Списі інвентаря” відділу “Шаули” від 4 вересня 1943 р. зазначено: 10 возів, 22 таборових коней, 5 верхових коней, 1 кінь “до кухні”, 5 сідел, 5 пар упряжі, 1 кухня “на колесах”, 2 “півалюмінієвих” відра, 1 сокира, 1 “двораменна пилка”, 4 суконні бурки, 2 кожухи, 2 ковдри, 5 тканих “шматихів”, 2 лопати, 10 полотняних рушників, комплект “шевського начиння”, швейна машина, 1 кравецьке желізко¹⁶.

Розвідки тернопільських науковців Р. Тхоржевського, О. Гайдая і Б. Хаварівського частково висвітлюють фінансово-господарську діяльність УПА. Стосується це, зокрема, партизанських грошей – бофонів, випуск яких налагодили конкретні органи збройних формувань і оунівського підпілля. Бофони протягом десятиліття були українською національною валютою й позитивно впливали на боєздатність УПА. Зауважимо, що термін “бофон” походить від “бойовий фонд” Повстанської армії. Ці партизанські гроші були “облігаціями всенародної позики на потреби УПА, при тім – суто добровільної”, – слушно зауважив у спогадах учасник виготовлення бофонів П. Василевський-Вірний¹⁷.

Галицьке суспільство мало досвід у сфері організації фінансового забезпечення громадсько-політичних і парамілітарних організацій і товариств, зокрема “Просвіти”, “Сокола”, “Лугу”, “Пласту” та створення різних фондів. Ще у 20-х роках Українська військова організація (з 1929 р. – ОУН) під проводом Є. Коновальця заснувала бойовий фонд боротьби, який став одним із основних елементів фінансового забезпечення націоналістів. Завдяки високій національній свідомості

¹⁴ ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 353. – Арк. 112–116.

¹⁵ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 14. – С. 219–220.

¹⁶ Там само. – С. 292–293.

¹⁷ *Василевський-Вірний П.* “Бофони”, “Бефони”, “Рефони”... Це теж засоби боротьби! / П. Василевський-Вірний // Воля і Батьківщина. – 1998. – № 1. – С. 125.

українського населення краю повстанський фонд виконував не лише фінансові, але й агітаційно-пропагандистські функції. За бофони, які розповсюджували військові та цивільні структури, громадяни вносили пожертвування у різній валюті та кількості, залежній від номіналу бофона. До речі, в роки Другої світової війни більшість збройних національних формувань, крім УПА, отримували потужну допомогу ззовні. Наприклад, Армія Крайова, частини якої діяли на західноукраїнських землях, а на Волині зокрема 27-ма дивізія, щорічно отримувала від емігрантського уряду Польщі в Лондоні 10 млн доларів¹⁸. Англійська авіація доставляла аківцям зброю і боеприпаси. Відносно добре були забезпечені також радянські партизани та югославська армія Й. Броз-Тіто.

Вперше випуск бофонів для потреб визвольної боротьби оунівським підпіллям налагоджено у Галичині 1941 р. Наступного року партію бофонів виготовлено у Празі, де в міжвоєнний період осіло чимало українських політемігрантів, насамперед старшин і стрільців Галицької армії. У 1943 р. в Галичині виготовили бофони номіналом 20 і 50 злотих, які поширювалися здебільшого в Галичині, що постачала фінансово створені на Волині й Поліссі частини Повстанської армії. “Фінансування руху Бандери йде великою мірою з Галичини, – доповідав у Берлін шеф поліції безпеки і СД краю 22 травня 1942 р. – Частини руху частково сплачують організації певні внески”¹⁹. У ті дні й пізніше розповсюджували летючки із закликом: “Друзе! Складай датки на революційний фонд і таким чином допомагай у сьогоднішній нашій визвольній боротьбі. Цього від тебе бажає сьогодні Україна”²⁰. Галицькі бофони 1941–1943 рр. випускав друкарським способом лише Крайовий провід ОУН. Підпільні структури розповсюджували бофони серед населення, а мобілізовані кошти спрямовували командуванню новоствореної УПА-“Північ” під командуванням Д. Клячківського на Волинь.

Після об’єднання українських збройних формацій під проводом ОУН і призначення Головним командиром УПА Р. Шухевича національно-визвольний рух зміцнів. “УПА творить щораз більші з’єднання і переходить до активних мілітарних дій, – писав про цей період провідник ОУН Степан Бандера. – Великі смуги українських земель опинилися під фактичною контролею ОУН-УПА, що організують найважливіші сектори національного життя і керують ними”²¹. Звільнених територій ставало щоразу більше. “Північну частину генеральних округ Луцька і Житомира в основному контролюють бандити, – скаржився райхсміністру А. Розенбергу райхскомісар України Е. Кох. – На Волині ми змушені були в ці останні дні покинути територію між лініями залізниць Брест–Пінськ–Лунінець, Лунінець–Сарни, Сарни–Ковель і Ковель–Брест, за винятком районного центру Камінь-Каширський. Йдеться про територію у 17400 кв. км. Територія, що далі на північ, практично теж не в наших руках”²². Відзначимо також, що й на інших окупованих територіях фашисти не почувалися господарями. Про це свідчить, наприклад, Розпорядження командира групи “Озеро” Л. Яворенка, розповсюджене в Костопільському районі Рівненської області: “Забороняється всім німцям, а також

¹⁸ *Гайдай О.* Біфони / О. Гайдай, Б. Хаварівський. – Тернопіль, 1995. – С. 10.

¹⁹ *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. – С. 563.

²⁰ Державний архів Тернопільської області. – Ф. Р3432. – Оп.1. – Спр. 4. – Арк. 40.

²¹ *Дужий П.* Роман Шухевич – політик, воїн, громадянин. – Львів, 1998. – С. 234.

²² *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. – С. 614.

приналежнім до них, від дня 1 червня 1943 р. ходити по залізничній колії з 18.00 вечора до 5.00 ранку. Всіх, хто порушить це розпорядження, будеться стріляти без попередження. Постій. Штаб повстанської групи “Озеро”²³.

За німецької окупації УПА контролювала території здебільшого на Волині й Поліссі, а згодом вона поширила свій контроль на землі Галичини й Буковини. “Національно-визвольна боротьба українського народу на завершальному періоді Другої світової війни, – наголошував Головний командир УПА у 1950–1954 рр. полковник Василь Кук, – находилася у zenіті своєї бойової активності... До кінця 1945 р. советська влада не змогла зібрати достатньо сил для боротьби з повстанським рухом. Її влада обмежувалася переважно міськими центрами. У селах, зокрема в лісних районах, майже повністю все громадсько-політичне життя населення було під контролем повстансько-революційних організацій, які вели свою діяльність майже відкрито”²⁴.

Архівні документи, зокрема, розпорядження та інструкції про розподіл землі та її використання, функціонування промислових і сільськогосподарських підприємств та об’єктів, культурно-освітніх закладів і установ, свідчать про багатогранну діяльність командування УПА та її структур у фінансово-господарській сфері. Керівник надрайону “Долина” доповідав, що на початку 1944 р. на Костопільщині діяли повністю укомплектовані адміністративними кадрами 140 сільських, дві міські та шість районних управ. Фінансово і матеріально забезпечені усі школи та їх учителі²⁵. Створена господарською референтурою військової округи “Заграва” (північна частина Рівненської обл.) комісія впровадила устійнені ціни на продовольчі продукти та промислові товари в карбованцях. Наприклад, 100 кг жита коштувало 90 крб., гречки – 110, картоплі – 25, крупи гречаної – 200, муки – 110, м’ясо свині – 1500; светер – 100, куртка тепла – 120, пальто – 1600, кожух – 250 крб.²⁶ Наказами по армії встановлено норми харчування повстанців, які відрізнялися від норм для бійців і командирів у Червоній армії. Зокрема “залізна порція” (використовували у критичній ситуації, коли не було змоги дістати продукти, особливо в зимову пору) у грудні 1944 р.: 1 кг сухарів, 1 кг сала, 250 г солі, 250 г круп (або гороху), 5 головок часнику або цибулі, по можливості консерва²⁷. “Залізні запаси” харчів також формувалися у сільських станицях: 110–150 ц зерна, 300–900 ц картоплі, по 15–50 голів великої рогатої худоби, свиней та овець²⁸.

У селах йшла справжня війна за хліб. Вважали, що “командир відділу має право вимагати 2/3 харчів від запілля, а 1/3 харчів самому здобувати в терені”²⁹. Цивільне населення потерпало від систематичних експропріацій гітлерівців, Армії Крайової та загонів радянських партизан. У суспільно-політичному огляді Луцької округи ОУН за серпень 1943 р. зауважено: “При збірці хліба між ляхами і німцями доходить до сутичок: німці забирають усе, не залишаючи нічого для поляків, а

²³ ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 353. – Арк. 6.

²⁴ Кук В. Постій Проводу ОУН у селі Бишках (1943–1945 рр.) // Воля і Батьківщина. – 1998. – № 4. – С. 36.

²⁵ ЦДАВОВУ. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 50. – Арк. 1–13.

²⁶ ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 366. – Арк. 1–21.

²⁷ Літопис УПА. Нова серія. – К.; Торонто, 2006. – Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля. УПА та запілля. 1944–1946. Документи та матеріали / [упор. О. Вовк]. – С. 683.

²⁸ Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля. – С. 187.

²⁹ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 14. – С. 356.

останні, бачачи свій кінець, спричинений голодною смертю, не хочуть дати собі відобразити те, що вони зробили. Зокрема, суперечать за селянський хліб, що його збирали ляхи з піль українських селян і звозили окремо для себе. Але й те їм німці забирають. Такі суперечки були на польських колоніях під Рожищами та біля Пшебража (Ківерецький район)³⁰.

Про грабежі сіл окупантами свідчить і “хроніка про діяльність оунівських боївок на Столінщині” (Рівненщина): “Дня 29.Х.43 р. визначено німцями повний контингент на корови, обов’язуючий від дня 31.Х.43 р. Величина контингенту – 4% від загального стану корів у районі. Термін здачі – 14 днів. Здавати до Ратна... 29.Х.43 р. у с. Лохвичі [Ляхвичі] приїхав відділ червоних і ограбив населення. Червоні, замівши в селі 80 центнерів зерна і 50 штук рогатої худоби, в тому числі корів, дійшли... 22–23 і 24.Х.43 р. були в с. Цир червоні і стягали поставку. Забрали 150 метрів зерна і біля 25 м. стручкових... 10.ХІІ.43 р. червоні напали на село Цир, ограбили селян і церкву. Коли верталися, на них зробив засідку наш відділ УПА. Вбито 7 червоних і забрано 25 фір награбованого майна, котре віддали людям, з чого люди були дуже задоволені”³¹.

Дослідники історії УПА відзначають, що саме 1944–1945 рр. були періодом найбільшого піднесення збройної боротьби проти сталінського тоталітарного режиму. Відповідно зросли потреби армії. Саме у ці роки виготовлено та розповсюджено найбільше бофонів підпільними друкарнями Краєвого проводу ОУН, здебільшого Північно-західних українських земель. Друкарня ім. С. Петлюри 1945 р. розпочала видрук бофонів номіналом 5–100 крб. Водночас випускали грошові документи друкарні “Воля народам” та ім. Кліма Савура.

Ескізи банкнот створив талановитий художник-графік уродженець Рівненщини Ніл Хасевич. Відомий у Європі з міжвоєнних років, член референтури пропаганди УПА з 1943 р., він ілюстрував підпільний журнал “До зброї”, був автором ескізів нагород УПА.³² На бофонах зазначені патріотичні гасла, зокрема “За Україну, за її волю, за народ”, “За Українську Самостійну Соборну Державу”, “За волю народів і людини”, “На бойовий фонд”. “Командування УПА “Північ” та провід ОУН на Північно-Західних землях в 1945–46 роках, – зазначають тернопільські науковці О. Гайдай і Б. Хаварівський, – випустили так звану “волинську серію” бофонів номіналами 5, 10, 25, 50, 100, 200, 300, 500 і 1000 крб., що функціонували в дванадцяти областях України та Білорусії, де діяли повстанські загони”³³. Деякі номінали серії виходили до 1950 року.

Важливу роль у забезпеченні життєдіяльності частин УПА відіграв введений на контрольованих територіях натуральний податок продовольчими товарами. Якщо у господарстві було землі більше як п’ять гектарів, власник здавав 5 кг м’яса, 2 кг жиру, 10 кг муки і ярини. З бідних селян податок не збирали. Українське населення податок здебільшого здавало добровільно³⁴. Траплялися випадки, коли

³⁰ Літопис УПА. Нова серія. – К., Торонто, 2007. – Т. 11. Мережа ОУН(б) і заплія УПА на території ВО “Заграва”, “Турів”, “Богун” (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). Документи. – С. 95.

³¹ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 14. – С. 452–453, 460.

³² Довідник з історії України. – К., 2001. – С. 1011.

³³ Гайдай О. Біфони / О. Гайдай, Б. Хаварівський. – Тернопіль, 1995. – С. 15.

³⁴ Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50 років ХХ століття. – Львів, 2000. – С. 88.

повстанські загони примусово збирали кошти і податки як в українських, так і в польських селах (колоніях), що командування УПА не схвалювало.

Після закінчення радянсько-німецької війни в Західну Україну передислоковано значні сили органів МДБ, МВС та Червоної армії, які розгорнули широкомасштабні операції проти УПА, тому командування повстанців на чолі з генералом Р. Шухевичем підсилило підпільні структури ОУН та невеликі мобільні формування. Контрольовані ними території набагато зменшилися, як і масштаби фінансово-господарської діяльності. Організовано випуск бофонів силами надрайонних проводів ОУН та підпільними друкарнями. Зокрема П. Василевський-Вірний згадував про те, як працював у підпільній друкарні Буковинського проводу ОУН в Чернівцях: “Виготовлялися кліше-штампи двох серій з номіналами по 10, 30, 50, 100 крб... Зверху аркушика газетного паперу йде дугою напис ”ЗА УССД, тобто “За Українську Самостійну Соборну Державу”. Посередині... тризуб і схрещені автомат із шаблею... Наштамповані облігації – бефони, рефони через зв’язки підпілля розсилалися по усіх районах з реєстрацією їх кількості та номіналів”³⁵.

Останні серії бофонів 1950–1952 рр. виготовили друкарні підпільних структур ОУН здебільшого на Поділлі. У гірських районах Карпат, де базувалися до 1949 р. відділи УПА, бофони виготовляли власними силами. У цей період розповсюджувалися місцеві бофони, випуск яких не узгоджувався з центром. Вони поширювалися, як правило, на обмежених територіях. Характерною особливістю тих часів було суттєве зменшення надходжень грошової маси за бофони, зумовлене впровадженням колгоспної системи та відсутністю готівки у селян. Часто продовольчі чи промислові товари і були тими добровільними внесками на бойовий фонд ОУН-УПА.

З метою надання бофонам пропагандистських функцій із 1947 р. налагоджено систематичний випуск спеціальних великодніх бофонів із написами “Христос воскрес! Воскресне й Україна!” та “До бою. За волю! ОУН-УПА”. Як бачимо, бофони відіграли важливу роль у господарському житті на контрольованих УПА територіях. Крім того, вони були не лише важливою складовою системи поповнень повстанського бюджету, слушно зауважує О. Клименко, але й виконували “функцію матеріального і політичного протистояння примусовому поширенню облігації державних позик СРСР”³⁶.

Отже, ОУН і УПА у 40-і роки були не лише військово-політичною, але й національно-державною силою, яка боролася за відновлення суверенної Української держави, соборність українських земель. Повстанські керівники добре розуміли, що соціально зорієнтованої державної влади і демократичного устрою не можна досягнути без дисциплінованої управлінської моделі, ефективного місцевого самоврядування, чіткої фінансової системи. Власне на Волині у другій половині 1943 – на початку 1944 рр. організовано повстанське запілля, яке виконувало функції легітимної місцевої військово-політичної влади, що об’єднала як військовиків, так і цивільних осіб. Завдяки цьому вдавалося безперейдно поповнювати продуктиві

³⁵ *Василевський-Вірний П.* “Бофони”, “Бефони”, “Рефони”... – № 1. – С. 126.

³⁶ *Клименко О.* Грошові документи ОУН (Бофони) 1939–1952 років: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”. – Львів, 2000. – С. 9.

та матеріально-технічні ресурси загонів УПА-“Захід”. Було організовано не лише власне виробництво найнеобхідніших продуктів харчування, одягу і взуття, але й оподаткування населення (рідше реквізиційні акції), добровільний збір пожертв (особливо у ході колядувань і щедрувань). Важливим елементом соціальної опіки стали повстанські шпиталі й школи, які нерідко оснащували у спеціально збудованих криївках. Основою життєдіяльності фінансово-господарського механізму українського підпілля були повстанські бофони. Однак насильницька колективізація західноукраїнського села у 1948 р. зруйнувала індивідуальне (здебільшого хуторське) господарство українського населення, а з ним і продовольчо-господарську базу повстанського запілля.

Mykola Lytvyn. Financial and economic activities of the UPA in Volhynia

The article analyses social and economic policies of the OUN leadership and of the UPA during the World War II. It focuses on financial and interior economy activities of the Ukrainian underground in the 2nd half of the 1940 s.

Key words: the Organization of Ukrainian Nationalists, the Ukrainian Insurgent Army, bofon, household administration.

Николай Литвин. Финансово-хозяйственная деятельность УПА на Волыни

Проаналізовано соціально-економічну політику Провода ОУН і командования УПА в роки Другої світової війни. Освітлено адміністративну і господарську діяльність командования УПА на Волині. Особливу увагу приділено фінансово-господарській діяльності українського підпілля в післявоєнний період.

Ключевые слова: Организация украинских националистов, Украинская повстанческая армия, бофоны, хозяйственная референтура.